

TURKISTONDA RUS-TUZEM MAKTABLARINING FAOLIYATI

Xasanova Sadoqat

Qarshi DU 3-kurs talabasi

Mamatova Mahfuza

Qarshi DU katta o'qituvchisi

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 08- November 2023 yil

Ma'qullandi: 10- November 2023 yil

Nashr qilindi: 15-November 2023 yil

KEY WORDS

Turkiston, Markaziy Osiyo, rus-tuzem maktablari, Toshkent, Buxoro, Xiva, Samarqand, Farg'ona, Sirdaryo, Avliyoota, Nalivkin, Solixo'ja, Saidazimboy, uezd, qishloq.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasidagi ruslashtirish siyosatining maktablar faoliyatiga ta'siri, rus-tuzem maktablarining tashkil etilishi va ushbu maktablardagi ta'lim tizimi haqida so'z yuritilgan.

Rus mustamlakachilarni Turkistonga kirib kelganlarida bu yerdagi keng tarmoqli xalq moarifi o'choqari; maktablar va madrassalar ularni ajablantiradi. Istilochilar ularning faoliyati bilan tanishib, mustamlakachilik tadriji uchun o'sha maktab va madrassalarning g'oyatda xavfli ekanini payqadilar [Mansurov U., To'xtabayev A. - B. 118]. Chorizimning Turkistonda ruslashtirishdan iborat maktab tizimi chorizim tomonidan Volga bo'ylarida yashovchi xalq uchun ma'qullangan "Ilminskiy tizimi" dan farq qilar edi. 80-yillarning boshlarigacha chorizimning Turkistonda maktab sohasida tutgan siyosatining asosiy tamoyili; mahalliy aholi bolalarini hozirgi zamon bilimiga faqat umumiy rus maktablaridagina o'rgatish edi. Natijada yangi turdagi maktabning rasmiy tashkil etilishi mahalliy tashabbus tufayli tezlashtirildi [Abdullayeva M. - B. 60-65]. 1884-yili 19-dekabrda Toshkentda savdogar Saidazimning o'g'li Said G'ani Azimboyev hovlisida mazkur maktab ochildi. Maktab mudiri va rus o'qituvchisi etib V.P.Nalvinkin, musulmon sinfining o'qituvchisi etib, esa mulla Solixo'ja Kichkinaxojinov tayinlanadi. Rus ma'muriyati mahalliy o'qituvchini rus o'qituvchisi bilan noteng vaziyatga qo'yib; rus o'qituvchisi uchun yillik maosh 1000 rubl, mahalliy o'qituvchining maoshi esa 400 rubl belgilanadi. Rus-tuzem maktablari mahalliy aholi uchun dunyoviy ta'lim olish mumkin bo'lgan yevropa tilidagi birinchi maktab bo'ladi. Ushbu maktablarning maqsadi kelajakda tub aholi bolalaridan o'lka ma'mumuriyatining quyi pog'ona mansabdorlarini tayyorlashdan iborat edi.

Mazkur maktabda rus tili birinchi yildan boshlab o'rgatila boshlanadi. O'qish to'rt yillik bo'lib, o'quv yili 130 kundan oshmagan ba'zi manbalarda esa 125 kun bo'lgan deb qayt etiladi [Mansurov U., To'xtabayev A. - B. 119]. Qishloq joylarida o'quvchilarni dala ishlari bilan bandligi tufayli o'quv yili kuzda kechroq boshlanib, bahorda ertaroq tugallanib, maktabda yoshi 7 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan o'g'il bolalar o'qitilgan hamda yangi turdagi bu

maktab "rus-tuzem maktabi" degan nom bilan atala boshlangan [Qodirov N. - B. 104-105]. 1885-yildan rus-tuzem maktablari tizimi butun Turkiston bo'ylab tarqala boshlaydi. Natijada shu yili kuzda Toshkent uyezding Pskent va Chinoz qishloqlarida ikkita shunday maktab ishga tushiriladi. Imperiya Davlat kengashining "Turkiston o'lkasida xalq ta'limini shakllantirishdagi ba'zi o'zgarishlar haqida"gi farmoni e'lon qilinishi bilan birdaniga 14 ta rus-tuzem maktabining tashkil etilishi Turkistondagi podsho ma'muriyatining mazkur maktablarida qanday natijalar kutayotganligini namoyon etardi. Rus-tuzem maktablari faoliyatining dastlabki yillarida mahalliy aholi o'z farzandlarini ushbu maktabga yubormaydilar. Yangi maktablarni o'quvchilar bilan taminlash uchun avvalo, ma'muriyat xizmatchilari va badavlat kishilarning bolalari jalb etiladi. Ular esa, o'z navbatida muayyan to'lovlar evaziga kamtaminlanganlarni bolalarini yollashga harakat qilishadilar [Qodirov N. - B. 105-106].

1881-1914-yilgacha hozirgi O'zbekiston hududida bor-yo'g'i 160 ta rus-tuzem maktabi ishlab turgan, shulardan 135 tasi boshlang'ich maktab, 13 tasi yuqori boshlang'ich va 12 tasi o'rta maktab bo'lgan. Ularda 18 ming bola o'qigan, shundan qaryb 5000 tasi mahalliy millatlarning bolalari bo'lgan.

Rus-tuzem maktablarida o'qiydigan o'zbek va tojik bolalari uchun islom dinini o'qitish kerak, toki ota-onalari bu maktablardan qo'rqmasinlar, degan g'oya asos qilib olingan edi [Abdullayeva M. - B. 65-66]. Akademik Qori Niyoziyning keltirgan ma'lumotlariga ko'ra, 1899-yilda Sirdaryo, Samarqand, Farg'ona hududlarining o'zidagina 4 632 ta maktab faoliyat ko'rsatgan. Ammo bu raqamlar Markaziy Osiyoda ma'orif qandaydir yutuqlarga erishganligini bildirmas edi. Statestik ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, o'sha 1899-yilda Turkistonning hamma maktablarida 44 773 nafar o'quvchi bo'lgan, ya'ni o'rta hisob bilan bir maktabda o'qigan bolalar soni o'ntaga ham yetmas edi [Abdullayeva M. - B. 65]. Bunday maktablarda o'quv kuni ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismida ikki soatlik mashg'ulotni rus o'qituvchisi, ikkinchi qismida esa saboqni o'zbek muallimi olib borgan [Mansurov U., To'xtabayev A. - B. 119]. Tuzem "mahalliy" sinfida o'qituvchi o'quvchilarga musulmon dinini-shariatini hamda Qur'onni o'qitish uchun zarur bo'lgan arab yozuvini o'rganishi kerak bo'lgan [Abdullayeva M. - B. 66]. 1887-yilda rus-tuzem maktablari uchun umumiy tarizda tuzilgan dastur ishlab chiqiladi. Dastlabki bu maktablar uchun darsliklar sistemasi ham bo'lmaydi. Buning natijasida o'zbek bolalarini rus tiliga o'rgatish metodlari tasodifiy xarakterda bo'lgan. Mana shular natijasida rus-tuzem maktablarini kamdan-kam mahalliy millat vakillari bitirib chiqqanlar. Maktabni tamomlaganlar ruschani odatda ancha tez va ravon o'qiganlar, lekin rus grammatikasiga doir biror bir qoidani ham yoddan aytib bera olganlar, buning natijasida og'zaki so'zlashishda qo'pol xatolar qilganlar [Mansurov U., To'xtabayev A. - B. 119]. Keyinchalik rus-tuzem maktablarida rus tilini o'qitish dasturi va metodikasi rus bo'lmagan o'quvchilar uchun mo'ljallab tuziladi. O'sha 1884-yili, ya'ni sinash uchun rus-tuzem maktablari ochilgan vaqtda, Turkiston o'qituvchilar seminariyasining rus qismida tarbiyalanuvchilar uchun o'zbek tili kiritiladi. O'zbek tilini yaxshi o'rganib olgan V.P.Nalivkin, bu maktabda birinchi bo'lib, o'zbek tilini o'qitgan o'qituvchi bo'lgan. Nalivkin seminariyada 1890-yilgacha dars beradi. 80-yillarning boshlarida rus-tuzem maktablari ochilmasdan ilgari, ba'zi rus boshlang'ich maktablari huzurida katta yoshdagi mahalliy aholi uchun rus tilini bepul o'rgatish kurslari tashkil etiladi. Bu masalada 1880-yili Avliyootada (hozirgi Jambul)dagi boshlang'ich rus maktabi tashabbus ko'rsatadi. Keyinchalik, rus tili kurslari Farg'ona vodiysi shaharlaridagi rus bilim yurtlari huzurida ham ochiladi. Bunday kurslar

1884-1885-o'quv-yilida butun Turkistondagi rus-tuzem maktablari yonida ochiladi [Abdullayeva M. - B. 67-68]. XIX asrning oxirida Turkistonda 100 dan ortiq rus-tuzem maktablari bo'lib, xonliklar poytaxtlari Xivada 1891-yilda, Buxoroda esa 1894-yili rus-tuzem maktablari ochildi [Mansurov U., To'xtabayev A. - B. 120-121]. O'sha paytda ba'zi shahar va volostlarda mulkdor va obro'li xonodonlar o'z bolalarini rus maktablarida o'qitishning foydasini bilganlar. Misol uchun, 1892-yili Toshkent maktablarini tugatgan 14 ta mahalliy o'quvchidan 3 tasi yirik yer egalari, 4 tasi savdogar, 1 tasi pudratchi, 1 tasi mulla, 1 tasi choyxonachi, 1 tasi unboshi, 1 tasi etikdo'z, 1 tasi sarkor va 1 tasi o'qituvchi oilasidan bo'lgan. Turkiston o'lkasida 1901-yilda 45 ta, 1905-yilda 82 ta va 1911-yilda 89 ta rus-tuzem maktablari faoliyat ko'rsatgan. Mustamlakachi ma'muriyat rus-tuzem maktablarida O'rta Osiyo mahalliy aholisining keng ommasini ma'lumotli qilishni rejalashtirmaydi. Balki o'lka ma'muriyatining quyi mansablarida xizmat qiluvchi ma'lum miqdorda savodli kishilar tayyorlashni maqsad qiladilar [Qodirov N. - B. 106-108-114]. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida O'lkada milliy maorif, fan va madaniyat taraqqiyoti to'xtab qolgan emas, Ammo ushbu masalada ham sovet davri tarixchilari o'z asarlarida chorizim davrida yuritilgan maorif, fan va madaniyat sohasidagi siyosatni maqtab, rus bosqiniga qadar o'lkadagi ahvolni kamsitib yerga urganlar. Ular 1897-yil o'lkada savodli o'zbeklar-1,6 foizni, qozoqlar - 1 foizni, turkmanlar - 0,7 foizni, qirg'izlar-0,6 foizni tashkil etgan. Aholining savodxonligi shundan keyingi yillarda ham oshmagan, O'zbekistonda har 100 kishining 98 tasi savodsiz edi, deb ta'kidlaydilar [Mansurov U., To'xtabayev A. - B. 120-121]. "O'rta Osiyo xalqlari inqilobigacha deyarli yoppasiga savodsiz edi; 1897-yili o'zbeklarning atigi 1,9 foizi o'qish va imzo chekishni bilar edi. 1897-yilgi Butunrossiya aholi ro'yxatiga ko'ra, savodlilar o'lkada 1,8 foizni tashkil etgan, ya'ni inqilobgacha Turkiston deyarli yoppa savodsiz o'lka edi". "O'zbek xalqi deyarli yalpi savodsiz edi". Hatto ayrim olimlar vataniga, o'z xalqiga xiyonat qilgan va bosqinchi Rossiya hukumdorlari tomonga o'tgan Saidazimboy singari savdogarlarni, Toshkentda o'z uyida rus-tuzem maktabi ochdi, deb osmonga ko'tarib maqtaydilar. Aslida esa rus-tuzem maktablari asosan tarjimonlar tayyorlashga mo'ljallab tashkil etilgan edi. [Mansurov U., To'xtabayev A. - B. 120-121].

Xulosa qilib aytganda, Ruslarning Turkiston o'lkasida bunaqangi rus-tuzem maktablari ochishlaridan maqsadlari o'lkada o'zlari bilan aloqa o'rnata oladigan kadrlarni tayyorlash bo'lgan. Bunday tashqari aholi orasida o'sib kelayotgan yosh avlodning o'zligini, milliy qadriyatlarini yo'qotish bo'lgan. Chunki o'sha davrda Turkistonda rus-tuzem maktablari qatorida jadidchilik maktablari ham faoliyat ko'rsata boshlayotgan edi. O'lkada aholining mustamlakachilik zulmiga qarshi kelajakda g'oyalarning bo'lmasligi uchun ular shunaqangi yo'l tutganlar.

Adabiyotlar:

1. Abdullayeva M, Ta'lim tarixi. /O'quv qo'llanma.-T.: "Muharrir nashriyoti" -2013.
2. Mansurov U.U, To'xtabayev A.Sh. O'zbekistonning madaniyati va san'ati tarixi. /O'quv qo'llanma. - T.: "O'zkitob savdo nashriyoti matbaa ijodiy uyi", 2021.
3. Qodirov N.N. Turkiston o'lkasidagi rus ta'lim muassasalari tarixi. - T., 2013.
4. Tarix falsafasi va tarix o'qitish metodikasi. /O'quv uslubiy majmua. - T., 2022.